

TARIXIY MATNLARDA TIL VA MADANIYAT O'ZARO BOG'LIQLIGI

*Fan va texnologiyalar universiteti**kechki ta'lim bo'limi tarix yo'nalishi 2-bosqich**2/24 guruh talabasi: **Turdiyeva Kamola Maxmudjon qizi****Ilmiy rahbar: **Turaboyeva Sitara Zokirovna***

Annotatsiya: Tarixiy matnlar xalqning nafaqat siyosiy va ijtimoiy hayotini, balki uning madaniyati, qadriyatlari va dunyoqarashini ham aks ettiruvchi muhim manbalardan biridir. Ushbu matnlar orqali o'tmish jamiyatining til xususiyatlari, urf-odatlar va ijtimoiy munosabatlarini anglash mumkin. Til esa madaniyatning asosiy tashuvchisi sifatida tarixiy tajribani saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada tarixiy matnlar asosida til va madaniyatning ma'naviy jihatdan o'zaro bog'liqligi tahlil etiladi. Xususan, til birliklarida aks etgan milliy ruh, qadriyatlar, an'analar va dunyoqarash masalalari lingvomadaniy yondashuv asosida yoritiladi. Shuningdek, tarixiy matnlar orqali xalqning ma'naviy merosi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy ongining shakllanish jarayonlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida til va madaniyatning uzviyligi jamiyatning ma'naviy taraqqiyotida muhim omil ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: tarixiy matn, til, madaniyat, ma'naviyat, lingvomadaniyat, qadriyatlar, milliy ong, an'ana, meros.

Abstract: Historical texts are one of the important sources that reflect not only the political and social life of the people, but also their culture, values, and worldview. Through these texts, one can understand the linguistic features, customs, and social relations of the past society. Language, as the main carrier of culture, plays an important role in preserving historical experience and passing it on to future generations. This article analyzes the spiritual interdependence of language and culture based on historical texts. In particular, the issues of the national spirit, values, traditions, and worldview reflected in language units are covered based on a linguocultural approach. Also, through historical texts, the processes of formation of the spiritual heritage, moral views, and social consciousness of the people are revealed. The study proves that the unity of language and culture is an important factor in the spiritual development of society.

Keywords: historical text, language, culture, spirituality, linguoculture, values, national consciousness, tradition, heritage.

Аннотация: Исторические тексты являются одним из важных источников, отражающих не только политическую и социальную жизнь народа, но и его культуру, ценности и мировоззрение. Через эти тексты можно понять языковые особенности, обычаи и социальные отношения прошлого общества. Язык, как главный носитель культуры, играет важную роль в сохранении исторического

опыта и его передаче будущим поколениям. В данной статье анализируется духовная взаимозависимость языка и культуры на основе исторических текстов. В частности, рассматриваются вопросы национального духа, ценностей, традиций и мировоззрения, отраженные в языковых единицах, с использованием лингвокультурного подхода. Также через исторические тексты раскрываются процессы формирования духовного наследия, нравственных взглядов и общественного сознания народа. Исследование доказывает, что единство языка и культуры является важным фактором духовного развития общества.

Ключевые слова: исторический текст, язык, культура, духовность, лингвокультура, ценности, национальное сознание, традиция, наследие.

Zamonaviy Tilshunoslik va Madaniyatshunoslik fanlarida til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik masalasi muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, globallashuv sharoitida milliy oʻzlikni anglash, maʼnaviy merosni asrab-avaylash va uni ilmiy asosda tadqiq etish zarurati ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Til insoniyatning ijtimoiy tajribasini, madaniy qadriyatlarini va tarixiy xotirasini mujassamlashtirgan murakkab semiotik tizim boʻlib, u orqali jamiyatning maʼnaviy hayoti aks etadi. Shu bois tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida oʻrganish zarurati yuzaga keladi¹.

Tarixiy matnlar esa til va madaniyat oʻrtasidagi ushbu murakkab munosabatlarni oʻrganishda muhim manba vazifasini bajaradi. Chunki tarixiy yozma yodgorliklarda muayyan davrga xos boʻlgan ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar, axloqiy meʼyorlar hamda milliy mentalitet til birliklari orqali ifodalanadi. Bu esa tarixiy matnlarni Lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishni taqozo etadi. Lingvomadaniy yondashuv til birliklarida mujassam boʻlgan madaniy mazmunni ochib berishga, milliy qadriyatlar va konseptlar tizimini aniqlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, tarixiy matnlar nafaqat filologik, balki madaniy-tarixiy tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Bundan tashqari, tarixiy matnlar orqali tilning diaxron rivojlanishi, yaʼni uning vaqt davomida oʻzgarishi va takomillashuvi ham kuzatiladi. Til taraqqiyoti jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bogʻliq boʻlib, undagi leksik, semantik va stilistik oʻzgarishlar muayyan tarixiy davrning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Shu bois tarixiy matnlarni kompleks yondashuv asosida oʻrganish, unda til va madaniyatning oʻzaro taʼsirini aniqlash ilmiy izlanishlarning muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi². Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tarixiy matnlar asosida til va madaniyatning oʻzaro bogʻliqligini, ayniqsa uning maʼnaviy jihatlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida lingvomadaniy birliklar, milliy-madaniy konseptlar hamda tarixiy

¹ Nurmonov A. Oʻzbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent, 2012.

²

matnlarda aks etgan ma'naviy qadriyatlar tizimi tahlil qilinadi. Shuningdek, til va madaniyat uyg'unligining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi.

Asosiy qism. Tarixiy matnlar til va madaniyat o'rtasidagi murakkab hamda ko'p qatlamli munosabatlarni o'rganishda muhim nazariy va empirik asos bo'lib xizmat qiladi. Lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, har qanday tarixiy matn o'zida nafaqat lingvistik birliklarni, balki muayyan davrga xos bo'lgan madaniy kodlar, konseptlar va ijtimoiy ong shakllarini ham mujassam etadi. Shu bois tarixiy matnlarni tahlil qilish jarayonida til birliklari orqali ifodalangan yashirin ma'nolar, ramziy ifodalar va qadriyatlar tizimini aniqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Avvalo, tarixiy matnlarda tilning leksik qatlamida madaniyatning bevosita aks etishini kuzatish mumkin. Muayyan davrga oid matnlarda uchraydigan so'z va iboralar o'sha davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, urf-odatlar va an'analarini ifodalaydi. Masalan, qadimgi va o'rta asr yozma manbalarida uchraydigan ijtimoiy tabaqalanishga oid terminlar, davlat boshqaruvi tizimi bilan bog'liq atamalar yoki diniy tushunchalar tilning madaniy yuklamasini namoyon etadi. Bu esa tilning nafaqat nominativ, balki kumulyativ (ya'ni jamlovchi) funksiyasini ham tasdiqlaydi. Til orqali jamlangan ushbu madaniy tajriba avloddan avlodga uzatiladi va tarixiy xotiraning shakllanishida muhim rol o'ynaydi¹.

Shuningdek, tarixiy matnlarda madaniyatning ifodalanishi frazeologik birliklar, maqol va matallar, ramziy obrazlar orqali yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Bunday birliklar xalqning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari va estetik qarashlarini o'zida mujassam etadi. Masalan, qadimiy matnlarda uchraydigan obrazli ifodalar orqali inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, yaxshilik va yomonlik haqidagi tasavvurlar, hayot falsafasi aks ettiriladi. Bu jihat Semantika va Pragmatika yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda til birliklarining nafaqat lug'aviy ma'nosi, balki kontekstual va madaniy ma'nolari ham tahlil qilinadi².

Tarixiy matnlarni o'rganishda muhim jihatlardan yana biri tilning diaxron rivojlanishini tahlil qilishdir. Diaxron tilshunoslik doirasida olib borilgan tadqiqotlar til birliklarining vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini, yangi ma'nolar kasb etishini yoki iste'moldan chiqib ketishini ko'rsatadi. Bu jarayonlar bevosita jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Masalan, yangi ijtimoiy institutlarning paydo bo'lishi yoki eski an'analarning yo'qolishi tilning leksik tarkibida o'z aksini topadi. Shu tariqa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir dinamik xarakterga ega ekanligi namoyon bo'ladi³.

Bundan tashqari, tarixiy matnlar orqali milliy-madaniy konseptlarni aniqlash va tahlil qilish mumkin. Konsept – bu inson ongida shakllangan, muayyan madaniyatga xos bo'lgan umumlashgan tasavvurlar majmui bo'lib, u til orqali ifodalanadi. Masalan, "vatan", "erkinlik", "adolat", "or-nomus" kabi tushunchalar tarixiy matnlarda turli kontekstlarda qo'llanilib, ularning mazmuni davrga qarab boyib boradi. Ushbu konseptlarning tahlili orqali xalqning ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy ideallari haqida

chuqur tasavvur hosil qilish mumkin. Bu esa Kognitiv tilshunoslik doirasida amalga oshiriladigan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir⁴.

Tarixiy matnlarning yana bir muhim xususiyati shundaki, ular til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning nafaqat natijasini, balki jarayonini ham aks ettiradi. Ya’ni matnlarda til orqali madaniy o‘zgarishlar qanday sodir bo‘layotgani, yangi qadriyatlar qanday shakllanayotgani yoki eski qarashlar qanday transformatsiyaga uchrayotgani kuzatiladi. Bu esa tarixiy matnlarni kompleks, tizimli va interdisiplinar yondashuv asosida o‘rganishni talab etadi, tarixiy matnlar til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishda beqiyos manba hisoblanadi. Ular orqali tilning nafaqat strukturaviy xususiyatlari, balki uning ortida turgan madaniy mazmun, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy ong shakllari ham chuqur tahlil qilinadi. Shu bois tarixiy matnlarni lingvomadaniy jihatdan o‘rganish zamonaviy ilm-fan oldida turgan dolzarb vazifalardan biri sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarixiy matnlar til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishda muhim ilmiy manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ular orqali nafaqat tilning strukturaviy xususiyatlari, balki muayyan davrga xos bo‘lgan ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar va dunyoqarash tizimi ham o‘z ifodasini topadi. Shu jihatdan tarixiy matnlar jamiyatning ma’naviy-madaniy rivojlanishini aks ettiruvchi o‘ziga xos “til xotirasi” sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari tilning madaniyat bilan uzviy aloqador ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy ong, tarixiy tajriba va madaniy merosni saqlovchi hamda avlodlarga yetkazuvchi asosiy vositadir. Ayniqsa, tarixiy matnlarda til birliklari orqali ifodalangan konseptlar, ramzlar va obrazlar xalqning ichki dunyosini, uning qadriyatlar tizimini va ma’naviy qarashlarini chuqur anglash imkonini beradi.

Shuningdek, tarixiy matnlar asosida olib borilgan lingvomadaniy tahlillar til va madaniyatning o‘zaro ta’siri dinamik xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi. Ya’ni til jamiyatdagi madaniy o‘zgarishlarga mos ravishda rivojlanib boradi, o‘z navbatida esa madaniyatning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon tilning leksik, semantik va stilistik qatlamlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu bois tarixiy matnlarni kompleks va tizimli yondashuv asosida o‘rganish ilmiy jihatdan muhim natijalarga olib keladi. Bundan tashqari, tarixiy matnlar orqali milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy merosni tiklash va uni zamonaviy talqin asosida o‘rganish imkoniyati kengayadi. Bu esa bugungi globallashuv jarayonida milliy madaniyatni asrab-avaylash, uni rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, tarixiy matnlarda til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar tilshunoslik, madaniyatshunoslik va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarning

rivojlanishiga xizmat qiladi hamda jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini ta'minlashda muhim ilmiy asos bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi nazariyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
2. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Yo'ldoshev B. *Til tarixi va diaxroniya*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
4. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Rasulov R. *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: Fan, 2007.
6. Abdurahmonov G'. *Tilshunoslik nazariyasiga kirish*. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
7. Hojiyev A. *O'zbek tili leksikologiyasi*. – Toshkent: Fan, 2011.
8. Tursunov U. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.